

Kaç Ağzına Ait Dil Malzemesi

TL 4095 Hakas Diyalektolojisi
Prof.Dr.Gülsüm Killi Yılmaz

ОБРАЗЦЫ ТЕКСТОВ

I

Адайах, хо : схацахты аргаз(ы)на о : дыртыбалып, К'им сугну кич(i)рэ пари:лар. Адайах ахсына чүстүк ыз(ы)рынып ал(ы)п чус пари:. Сугның ортызы(ы)нда адайах чүстүгүн суға түзүрүбскэн. Андада хо:счацах адайахты тырбахтапсхан—тудус сыхханна:р. Чүстүкті ба:лых си:риб(i)скэн. Балыхты Кимдэ па : лыхта : н апсах тудуб алған. Істі-харн(ы)наң хада чүстүктү тастапсхан. Хо : схацах палыхтың істі-харнынаң чүстүктү та : ъ алған. Аннаң пэ:р хо:сха балыхха өстіг бол парған, адайдаң, тізэн, ы : рлыг пол парғаннар¹.

¹ Рукописный фонд библиотеки Хакасского НИИЯЛИ, № 285, стр. 50.

D.F.Pataçakova, Kaçinskiy dialekt, Xakasskaya dialektologiya, 1992, s.23)

1) Adayax xo:sxacaktı arğaz(1)na o:dırtıbalıp, K'im suğrı kiçire parılar.
[Köpek+Küç. Kedi+Küç.+BelD. arka+İ3TK+YD oturt-ZF YF-ZF Yenisey
su+BelD karşısına git+ŞZ3ÇK]

“Köpek kediyi sırtına oturtmuş, Yenisey nehrini n karşısına geçiyorlar”

2) Adayax axsına çüstük ız(1)rınıp al(1)p çus pari:.

[Köpek+Küç. ağız+İ3TK+YD yüzük ısır-Dön-ZF YF-ZF yüz(ZF) YF-ŞZ]

“Köpek ağzında bir yüzüğü ısırmış olarak yüzüyor”

3) Suğrıñ ortız(1)nda adayax çüstüğün suğa tüzürübsken.

[nehir+İD orta+İ3TK+BulD köpek+Küç .Yüzük+İ3TK+BelD su+YD
düşür-Bit-GZ]

“Nehrin ortasında köpek yüzüğünü suya düşürdü.”

4) Andada xo:sxacax adayaxtı tırbaxtapsxan- tudus sıxxanna:r.

“O zaman kedi köpeği tırmıkladı. Kavga etmeye başladılar.”

[O zaman-P kedi+Küç. Köpek+Küç+BelD tırmıkla-Bit-GeçZ kavga
etmek(ZF) YD-GZ-Çok3K]

5) Çüstüktı ba:lıx si:rıb(ı)sken.

[Yüzük+BelD balık yut-Bit-GezZ]

“Yüzüğü balık yuttu.”

6) Balıxtı Kimde pa:lıxta:n apsax tudub alğan.

[Balık+BelD. Yenisey+BulD. Balık avla-GZSF ihtiyar yakala-ZF YF-GZ]

“Balığı Yenisey’de balık avlayan ihtiyar yakaladı.”

7) İstı-xarn(ı)nañ xada çüstüktü tastapsxan.

[iç organlar+İ3TK+AraçD birlikte yüzük+BelD at-Bit-GZ]

“İç organlarıyla birlikte yüzüğü attı.”

8) Xo:sxacax palıxtıñ istı-xarnınañ çüstüktü ta:b alğan.

[Kedi+Küç. balık+İD iç organları+AraçD. Yüzük+BelD bul-ZF YF-GZ]

“Kedi balığın iç organlarıyla yüzüğü buldu”

9) Annañ pe:r xo:sxa balıxxa östıg bol parğan, adaydañ, tızeñ, ı:rlıg pol parğannar.

[Ondan beri kedi balık+YD kinli ol(ZF) YF-GZ köpek+AraçD ise düşman ol(ZF) YF-GZÇ3K.

“Ondan beridir kedi balıgı kin güttü, köpekle ise düşman oldu.”

Алнында пір кізічэк өстір, адаз(ы)н-(і)чезін пілбэчэн пол-
тыр. Ча:зыда с'ип ха:зып, синнэдэң азранчаң полтыр. Пір хати
усхунза, а:т тапсапча:. Парза—уйаз(ы)нда ах күчүгэчэк ча:дыр
Ол күчүгэчэкті а:лып, аң-хус тудуп, азран чөрчэңнэ:р. Анзын ис-
тэбэ:с, бай кізі килтір. А:т палазы адайын ол кізічэктің са:дыс
сыхтыр. Осчаң ондайы чохта о:лах са:дыстыр. Байда нинчэ-дэ
чыл чуртап, тими́р кинчезін үзэ тартып, а:т палазы хубай хус
хачып чө:ріскэн. Тайғалап о:д(ы)рып, ікі оғлахтығ а:лып пу-
ланға учрап партыр. Хара хулахтығ а:т палазы хубай хус пулан-
ны сүр сыхтыр. Ол арада үс көл пар. Үс көлнің очызынаң, а:т
палазы хубай хустаң ал хална:р ти:вэ:с², сурундур а:лып пу-
лан. Оғлахтығ пуланның а:т палазы адайдаң ти:зіп ойлап пас-
та:н чирі Оғлах тағ адалтыр³.

Перевод

- 1) Alnında pır kızıcek östür, adaz(1)n-(ı)cezın pılbeceñ poltır.
[Eskiden bir kişi+Küç yetiş-GZ baba+İ3TK+BelD anne+İ3TK+BelD bil-
Olumsuz-GZSF ol(YF)-GZ]

“Eskiden bir insancağız yetişmiş, anasını babasını bilmezmiş”

- 2) Ça:zıda s'ip xa:zıp, siñnedeñ azrancañ poltır.
[Bozkır+BulD zambak (Lat. *Lilium martagon*) kaz-ZF gelincik (Lat. *Paeonia anomala*)+AraçD beslen-GZSF ol(YF)-GZ].

“Bozkırda zambak söker, gelincikle beslenirmiş.”

- 3) Pır xati usxunza, a:t tapsapça:.
[Bir kere uyan-Ş angut (Lat. *Tadorna ferruginea*) öt-ŞZ]

“Bir keresinde uyanmış ki angut kuşu ötüyor”.

- 4) Parza- uyaz(1)nda ax kücügeçek ça:dır.
[Git-Ş yuva+İ3TK+BulD beyaz köpek yavrusu+Küç. Yat-ŞZ]

“Gidiyor ki yuvasında beyaz köpek yavrusu yatıyor.”

5) Ol küçügecekti a:lup, añ-xus tudup, azran çörceñne:r.

[O köpek yavrusu+Küç.+BelD al-ZF yabancı hayvan kuş tut-Zf beslen(ZF) YF-GZ3ÇK]

“O köpekyavrusunu alıp, yabancı hayvanı yakalayarak karınlarını doyuruyorlardı.”

6) Anzın istebe:s, bay kızî kiltir.

[Onu duy-ZF zengin kişi gel-GZ]

“Bunu duyunca zengin adam gelmiş.”

7) A:t palazı adayın ol kızıcektiñ sa:dıs sıxtır.

[Angut yavru+İ3TK köpek+İ3TK+BelD o kişi+Küç+İD pazarlık et (ZF) YF-GZ]

“Angut yavrusu köpeğini o adamcağızın (satın almak için) pazarlık etmeye başlamış”

8) Osçañ ondayı çoxta o:lax sa:dıstır.

[kaç-SF olanak+İ3TK yok+BulD erkek çocuk sat-Bit-GZ]

“Çaresiz kalınca (kurtulma imkanı olmayınca) oğlan satmış.”

9) Bayda nince-de çıl çurtap, timır kincezın üze tartıp, a:t palazı xubay xus xaçıp çö:rısken.

[Zengin+BuD ne kadar+P yıl yaşa-ZF demir zincir+İ3TK+BeID kopar-Zf çek-Zf angut yavru+İ3TK Hubay Hus kaç-ZF git-Bit-GZ]

“Zenginın yanında birkaç yıl yaşayıp demir zincirini çekip koparıp angut yavrusu Hubay Hus kaçıp gitti.”

10) Tayğalap o:d(1)rıp, ikı oğlaxtığ a:lıp pulanğa uçrap partır.

[Taygaya git-ZF YF-ZF iki yavrulu alp geyik+YD rastla-ZF YF-GZ]

“Taygaya giderken iki yavrusu olan alp geyiğe rastlamış.”

11) Xara xulaxtığ a:t palazı xubay xus pulannı sür sıxtır.

[Kara kulaklı angut yavru+İ3TK Hubay Hus geyik+BeID kovala(ZF) YF-GZ]

“Kara kulaklı angut yavrusu Hubay Hus geyiği kovalamaya başlamış.”

12) Ol arada üs köl par.

[O ara+BulD üç göl var]

“Orada üç göl var”

13) Üs kölniñ oçızınañ, a:t palazı xubay xustañ al xalña:r ti:we:s,
surundur a:lıp pulan.

[Üç göl+İD en küçük+İ3TK+ÇD angut yavru+İ3TK Hubay
Hus+ÇD al(ZF) kal-Emir2ÇK de-ZF rica et-GZ alp geyik]

“Üç gölün en küçüğünden angut yavrusu Hubay Hus’tan kurtarın
diye rica etmiş alp geyik.”

14) Oğlaxtığ pulanniñ a:t palazı adaydañ ti:zip oylap pasta:n çiri
Oğlax tağ adaltır.

[Yavrulu geyik+İD angut yavru+İ3TK köpek+ÇD kaç-ZF koş-ZF
başla-GZ SF yer+İ3TK Oğlak dağ adını al-GZ]

“Oğlağı (yavrusu) olan geyiğin angut yavrusu köpekten koşarak
kaçmaya başladığı yer *Oğlah tağ* ‘Oğlak Dağı’ adını almış.”

1. Армий(а)да хада служить полгавыс, хада чурта:выс ол Топоев олдаң. Ол сы:наң тоға:спадывыс. Уч айча миннэн пурун айланған. Пэ:р килби:ча ол. Ми:нің айланғаным пілби:ча полар.
2. Анда, (ы)рах нимэс тағда чистэк пар тэ:ннэ:р. Ол тағча чөрча:в(ы)с-чөрча:в(ы)с, чистэк тэ: таппи:ча:выс.
3. Пи:дэгілэ: хайда: итча:ла:р сүттэ:рін?
4. Сопхозтың молоковочы хайда:р чөрча:?
5. О:лғың хачан па:рчых коратха:? Пічік пасса:ва?
6. Узи:гэ чаттырғам, узуби:ндэ:чэ:зін, палам. Ми:ні хырысса: тіп са:ғ(ы)н ма.
7. Сиявин улуғ а:л полған. Чон ча:ға па:рысханда, пэ:р кө-чірлэв алған кнэс. Мында чон арамза:р по:лыпсхан.
8. Ітпэкті п(ы)ға:, ө:к ахсына: идэгэ кирэк. Асх(ы)нах полза, читпи:чэ:.
9. Хой хыр(ы)ғып, и:ргэ: тэ:рэ то:ғ(ы)н парзаыс⁴, х'имра-нар(ы)выс та: чох пол парча:.. Унуыс то:зылысты.
10. Кізінің улуғ ха:рындаз(ы)н ава:зы тіфча:выста:р⁵. Ічэзінің ха:рындаз(ы)н та:йым тіфча:выс.

D.F.Pataçakova, Kaçinskiy dialekt, Xakasskaya dialektologiya, 1992, s.25; (1946, 1954, 1960, 1963 yıllarında derlenen cümleler)

1) Armiy(a)da xada slujit' polğawıs, xada çurta:wıs ol Popoyev o:ldañ.
[asker+BuLD birlikte görev yapmak YF-GZ-1ÇK birlikte yaşa-GZ-1ÇK o
Popoyev oğul+AraçD]
“Birlikte askerlik yaptık, birlikte yaşadık o Popoyev (denen) genç ile”

Ol sı:nañ toğa:spadıwıs.
[o beridir karşılaş-Olumsz-GZ-1ÇK]
“Ondan beridir karşılaşmadık.”

Üç ayca minneñ purun aylanğan.
[Üç ay+EşitD benden önce dön+GZ]
“Benden üç ay kadar önce döndü.”

Pe:r kilbi:ca ol.
[Buraya gel-Olumsz-ŞZ o]
“Buraya gelmiyor o”.

Mi:nñ aylanğanım pılbi:ca polar.
[Benim dön-GZSF+İlTK bil-Olumsz-ŞZ herhalde]
“Benim döndüğümü bilmiyor herhalde.”

2) Anda, (1) rax nimes tağda çistek par te:mmer.

[Orada uzak değil dağ+BulD orman yemişi var de-GZ3ÇK]

“Orada yakınlardaki dağda orman yemişi var dediler”

Ol tağca çörça:w(1)s, çistek te: tappi:ca:vıs.

[O dağ+EşitD git-ŞZ-1ÇK orman yemişi PP bul-Olumz-ŞZ-1ÇK]

“O dağa gidiyoruz, orman yemişi de bulamıyoruz.”

3) Pi:degile: xayda: itça:la:r sütte:rın?

[Beya'daki+Çok nereye et-ŞZ-Çok3K süt+İ3ÇokK]

“Beya'dakiler sütlerini ne yapıyorlar?”

4) Sopxoztıñ molokovoçı xayda:r çörça:?

[Sovhoz+İD süt arabası (molokovoz)+İ3TK nereye git-ŞZ]

“Sovhozun süt arabası nereye gidiyor?”

•5) O:lğıñ xacan pa:rcıx koratxa:? Piçik passa:va?

•[Oğul+İ2TK ne zaman git-GZ şehir+YD mektup yaz-ŞZ SoruP]

•“Oğlun ne zaman gitti şehre? Mektup yazıyor mu?”

- 6) Uzi:ge çattırğam, uzubi:nde:çe:ziñ, palam.
- [uyu-Mas yatır-GZ uyu-Olumsz-P-ŞZ-2TK yavru+İ1TK]
- “(Uykuya)Yatırdım uyumuyorsun da yavrum.”

- Mi:nĩ xırıssa: tıp sa:ğ(1)nma.
- [beni azarla-ŞZ3TK diye düşün-Olumsz.Emir 2TK]
- “Beni azarlıyor diye düşünme”

- 7) Sinyavin uluğ a:l polğan.
- [Sinyavin büyük köy YF-GZ3TK]
- “Sinyavin büyük köy idi”

- Çon ça:ğa pa:rısxanda, pe:r köçirlew alğan knes.
- [Halk savaş+YD git-Bit-GZSF+BD buraya taşı-SIK-ZF YF-GZ idareci]
- “İnsanlar savaşa gittiğinde buraya taşıdı idareci.”

- Mında çon aramza:r po:lıpsxan.
- [Burada halk seyrek ol-Bit-GZ]
- “Burada insanlar azaldılar”

8) İtpektİ p(1)ğ̃a:, ö:k axsına: idege kirek.

[ekmek+BelD bu+BulD Öök Ağzı (Kamışta)+İ3TK+YD et-Mas gerek]

“Ekmeği, buraya Kamışta’ya etmek(sağlamak) lazım”

Asx(1)nax polza, çitpi:ce:.

[Az ol-Şart3TK yet-Olumsuz-ŞZ]

“Az olunca yetmiyor”

9) Xoy xır(1)ğ̃ıp, i:rge: te:re to:ğ̃(1)n parzaıs, x’imranar(1)wıs ta: çox pol parça:.
Unuıs to:zılıstı.

[Koyun kırk-ZF akşam+YD kadar çalış(ZF) YF-Şart1ÇK kımıldan-GeZSF+İ1ÇK
PP yok ol(ZF) YF-ŞZ]

“Koyun kırkarak akşama kadar çalışınca kımıldayacak gücümüz bile olmuyor.”

10) Kızınıñ uluğ xarındaz(1)n awa:zı tıfça:wısta:r. İceziniñ xa:rındaz(1)n ta:yım
tıfça:wıs.

[Kişi+İD büyük kardeş+İ3TK+BelD abaa+İ3TK de-ŞZ+1ÇK+Ç
anne+İ3TK+İD kardeş+İ3TK+BelD taayı+İ1TK de-ŞZ1ÇK]

“İnsanın büyük kardeşine ‘abaa’sı deriz, annesinin kardeşine ‘dayı’m deriz.”